

El concepte d'aristocràcia espiritual en el llibre primer del Kuzari Notion of spiritual aristocracy in the first book of Kuzari

Rosa PLANAS FERRER¹

Resum: L'objectiu del present treball és mostrar, a través del Llibre Primer del *Kuzari*, de Iehudà Haleví, traduït per primera vegada al català pel rabí Jordi Gendra, una de les primeres formulacions sobre l'origen aristocràtic del poble jueu, defensat per un dels poetes més importants del judaisme de la Diàspora. A través d'una selecció d'origen diví, Israel es constitueix en l'autèntica aristocràcia del món, ja que per la seva condició de poble profètic se situa molt per damunt de la resta dels pobles, i tan sols superats en l'escala de la Creació pels àngels.

Abstract: The objective of the following work is showing, through the First Book of *Kuzari*, by Iehuda Halevi, firstly translated into Catalanian by Rabbi Jordi Gendra, one of the first formulations of the aristocratic origin of the Jewish population, defended by one of the most important poets of Judaism during the Jewish Diaspora. The book explains that through a divine selection, Israel is constituted as the authentic aristocracy of the world, due to its condition of a prophetic population it is situated over the rest of populations and in the Creational scale it's only superadded by angels.

Paraules-clau: Haleví – Kuzarí – aristocràcia – judaisme – controvèrsia

Keywords: Halevi – Kuzari – aristocracy – Judaism – controversy

L'obra de Iehudà Haleví (Tudela c. 1070 – Jerusalem c. 1141) poeta, filòsof i metge, *Kitab alhuyya wa-ldalil fi nusr al-din al-dalil* (= *Llibre de la prova i del fonament sobre la defensa de la religió menyspreada*), més conegut com el Kuzari, es divideix en 5 assaigs o *ma'amarim*, i pren la forma d'un diàleg entre el rei dels Khàzars i un rabí jueu que ha estat convidat a instruir-lo sobre els fonaments de la religió jueva. No presenta un context històric i Haleví s'hauria basat en uns

¹ Pertany al Grup d'investigació "Fèlix" de la UNED, dirigit per la Dra. Júlia Butinyà. També, al consell de redacció de la revista "Lluc" i és secretària de redacció de "Segell. Revista d'història i cultura jueves". Medalla Ramon Llull de la Comunitat de les Illes Balears (2007) (Correu electrònic: rplanas@fundaciolacaixa.es).

documents perduts sobre el llegendari regne dels khàzars², interpretats lliurement.

Originalment escrit en àrab, el llibre va ser traduït a l'hebreu a mitjans del s. XII per Iehudà ibn Tibbon (1120-1190), coneixent-se una altra traducció a la mateixa llengua de començaments del segle XIII, realitzada per Iehudà ben Isaac Cardinal (doc. finals del s. XII – principis del XIII). L'obra exercí una gran influència en el món jueu i també en el cristià, s'hi poden trobar referències fins i tot en el Zohar. De la primera meitat del segle XV ens han arribat sis comentaris, entre els quals el de Nathanael ben Nehemiah Caspi, de l'any 1424, que du per títol *Edut le-Yisrael*. De 1594 data la impressió a Venècia de *Kol Yebuda*, de Judah Moscato, un altre dels comentaris a l'obra d'Haleví.

En el present treball, i per motius d'extensió, ens centrarem únicament en el primer assaig on es presenten els savis que exposen les seves religions al rei Khàzar: un filòsof, un cristià i un musulmà. Tots tres representen les tendències filosòfiques i religioses de l'època, i també el poder polític que es repartia el món. Acudeixen per respondre al Rei sobre els temes que l'angoixen, fet que aprofiten per exposar els principis de les seves respectives creences. En no quedar satisfet de cap d'aquestes explicacions, el Rei fa cridar un savi jueu, ja que s'ha adonat que la religió jueva és compartida en part pels cristians i els musulmans. Amb l'arribada del Rabí, projecció de la figura del propi Iehudà Haleví, s'inicia l'explicació detallada de la religió jueva, i també el motiu pel qual els jueus són maltractats i humiliats en el món.

La traducció de la qual m'he servit és del rabí Jordi Gendra³, encara inèdita, però realitzada directament sobre el text àrab i la traducció de Tibbon. Es tracta de la primera versió catalana que es coneix d'aquesta obra.

² El regne dels Khàzars ve testimonià històricament per la correspondència de Hasdai ibn Shaprut (segle X) amb el rei khàzar Josep a requeriment del califa de Còrdova. Els Khàzars es convertiren al judaisme en el segle VIII, i constituïren un regne independent situat entre el Càucas, el Volga i el Don, eren d'ètnia turca. En temps de Haleví ja havien desaparegut, però eren la prova de la capacitat del judaisme per guanyar-se les nacions.

³ En aquests moments, Jordi Gendra està treballant en aquests textos per tal de fer-ne una pròxima edició al català. Es basa principalment en les edicions següents: en judeo-àrab i traducció hebrea feta per Iehudà Ibn Tibbon *Kitab al Khazari - Kuzari* P. Shalom Pub. Inc. 1969. Edició bilingüe del text amb notes sobre les variants dels manuscrits; *Sefer ha-Kuzari* - Edició i notes preparades per Dr. A Sifroni. Editorial Makhverot lesifrut 1964. El text hebreu correspon a la traducció feta per Iehudà Ibn Tibbon amb introducció i notes sobre les fonts i el significat del text. Per a un resum biogràfic i acadèmic del rabí Gendra: Wilson College: Rabbi Jordi Gendra-Molina Biography

La finalitat d'aquest article és demostrar la concepció aristocràtica de Haleví respecte del poble jueu a través del primer Llibre del Kuzari. El seu origen diví fa que sigui superior a tots els altres pobles de la humanitat, motiu que és repetidament exposat i que anima el nacionalisme de Haleví, que sempre insistí en la recuperació de Terra Santa. El poeta ha estat titllat com el primer nacionalista jueu, fet que també podem copsar a través de les seves poesies. El sentiment nacional guià tota la seva vida i es cristal·litzà en obres de gran intensitat lírica, com la Gran Siònida.

Haleví és sens dubte una de les figures cabdals del judaisme de tots els temps, refundà moltes de les idees que, amb posterioritat a la seva mort, varen ser defensades pels jueus cultes no tan sols de l'edat mitjana sinó també d'èpoques modernes. El poeta H. Heine (1797-1856), profundament inspirat per l'obra de Haleví, va escriure d'ell que la seva ànima havia estat “besada” per Déu.⁴

Haleví es mostra a través del Kuzari com un savi jueu que coneix la tradició i també la Càbala, fet que ha estat corroborat per l'opinió de la màxima autoritat del misticisme cabalístic jueu⁵, Gershom Scholem, el qual afirmà que Haleví influí directament en els futurs cabalistes de les escoles que s'havien de formar entorn dels nuclis de Toledo i de Girona. El mateix Scholem ha copsat influències directes del Kuzari sobre el Zohar.⁶ Pel que fa a la terminologia pròpia dels cabalistes i les expressions formals del misticisme de Haleví han estat estudiades per Moshe Idel.⁷

Haleví presenta en el Kuzari el lloc jeràrquic que pertoca al poble jueu en el conjunt de la Humanitat, establint la base de la seva condició de “poble escollit” que, tot i ser “odiat universalment”, està cridat a ocupar la més alta

⁴ Luigi CATTANI: *Yehudá Haleví. Lírca religiosa y cantos de Sión*, Ediciones Ega, Bilbao, 1993, p. 19.

⁵ Gershom SCHOLEM: *Las grandes tendencias de la mística judía*, Siruela, Madrid, 1996, p.44 “A mi juicio, hay una relación directa entre Yehudá Haleví, el más judío de los filósofos judíos, y los cabalistas. Porque los depositarios legítimos de su legado espiritual fueron los místicos y no las generaciones de filósofos judíos que vinieron después.”

⁶ *ob.cit.*, p.196.

⁷ Moshe IDEL: *Cábala. Nuevas perspectivas*, Siruela, Madrid, 2005, p.180 “El término “forma” para designar a un ángel aparece ya en el Kuzari de R. Yehudah ha-Leví. Según este teólogo, existen dos clases de ángeles: los que son eternos y los que han sido creados con un objetivo específico. Los primeros son descritos como “formas espirituales persistentes” y son idénticos a “la Gloria de Dios que es la totalidad de los ángeles y de los receptáculos espirituales: el Trono [de Gloria], el carro, el firmamento, los Ophanim y las ruedas, y todo lo que perdura” [...] el término “formas” –*surab* o *surot*- reaparece varias veces en el Kuzari en contextos relativos a la cuestión de la revelación”.

jerarquia entre els homes, ja que són hereus directes dels profetes i, per damunt d'ells, només s'hi troben els àngels en l'escala de la Creació.

Per tal d'entendre l'erudició de Haleví, que va més enllà del coneixement de la seva pròpia tradició jueva, hem de tenir present que el seu mestre, protector i amic Moisès ibn Ezra (1060-1135) va ser un profund coneixedor de la filosofia grega. En els seus textos cita sovint i de primera mà Sócrates, Plató, Diògenes i Aristòtil.⁸ En conseqüència, Haleví, tot i que no comparteix alguns dels arguments de la filosofia grega, com l'eternitat del món, s'expressa amb respecte i comprensió quan exposa els principis en què es basa la teoria sobre la naturalesa i els fenòmens físics. En cap moment pretén conciliar-los amb el judaisme, ja que considera de tot punt superior la religió per damunt de la filosofia, seguint en això tant als cristians com als musulmans de la seva època.

La vida de Haleví va transcórrer entre migracions i obsessions, a cavall entre dues cultures que pugnaven pel control del món: Edom i Ismael, tal i com els anomena en la seva correspondència. En un fragment d'una carta es demana: “Fins quan, Déu meu, seré presa de les flames ardents, esqueixat entre Edom i Ismael, els meus jutges per la Teva voluntat?”.⁹ També va ser protegit de Josep ibn Ferrusel (s. XI? – s.XII?), ministre d'Alfons VI de Castella, a qui dedicà una obra lírica. A banda dels ja esmentats, s'han assenyalat com a mestres seus a Andalusia, el talmudista Isaac Alfasí (1013-1103) i els seus deixebles Baruc ben Isaac Albalia (1077-1126) i Josep Meir ibn Megas (1077-1141).

El desig de conèixer Terra Santa el va dur a emprendre un dificultós viatge devers l'any 1140, contra l'opinió de tots els seus amics i protectors. Arribà a Egipte, on va romandre a Alexandria i a El Caire, però després la seva pista desapareix. Gràcies a la troballa en una *genizà* d'El Caire d'algunes cartes conservades pel comerciant jueu i protector de Haleví, Jalfon ben Netanael Haleví, s'han pogut conèixer detalls d'aquest viatge. Haleví s'embarcà en una nau musulmana que va fer escala a Tunis. El 9 de setembre de 1140 arribà a Alexandria, d'on partí cap a El Caire¹⁰ on es va trobar amb el seu amic. Passà sis mesos a Egipte i després, tot i l'oposició del seu entorn, partí cap a Palestina. Probablement arribà a Tiro, se sap que morí un mes i mig després d'haver-se embarcat.

⁸ León POLIAKOV. *Historia del antisemitismo. De Mahoma a los marranos*. Muchnik Editores, Barcelona, 1986, p.118.

⁹ Poliakov, *ob. cit.*, p.119.

¹⁰ S.D. GOITEIN. “La última parte de la vida de R. Yehudá Haleví a la luz de los escritos de la genizá (text hebreu)”, “*Tarbiz*” 24, 1954-55, 21-47.

De la seva poderosa influència han begut no tan sols autors jueus de gran renom sinó també autors cristians que han trobat en la seva obra la manera més subtil de polemitzar. Cal destacar sobretot la influència que exercí en Ramon Llull, el qual organitzà el *Libre del Gentil e els tres savis* (1274-6?) a la manera d'un diàleg, tal i com havia fet Haleví amb el rei Khàzar i els seus convidats. Haleví és el més gran propagador de la disputa amable, sense intenció aparent d'imposar-se sobre els altres, encara que promoguda per la certesa d'estar en possessió de la veritat de la revelació.

A. Bonner¹¹ tot i citar el *Kuzari*, nega una influència directa sobre l'obra de Llull qui, atès el sistema racional de presentar el tema de la conversió, s'allunya molt de la profecia i la revelació defensades per Haleví. Tot i això, Llull devia conèixer aquesta obra que, per la seva potència intel·lectual i solidesa moral, degué impressionar-lo fent que tal vegada es decidís per la forma dialogada que adoptaria en diferents obres d'apologetica.¹²

British Library. D'un llibre de pregàries del Sud d'Alemanya, ca. 1320 [Add. MS 22413, ff.71r (detall)] A l'escena, Moisés rep els manaments de la Llei, seguit d'Aron i dels ancians d'Israel. Copiat i il·luminat per Hayyim.

¹¹ Anthony BONNER a: *Obres Selectes de Ramon Llull*, I, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1989, p.90-99.

¹² La forma dialogada apareix en: *Disputació dels V savis* (*Disputatio quinque hominum sapientium* o *Liber de quinque sapientibus*) Nàpols, 1295; *Disputatio Raymundi Christiani et Hamar sarraceni*, Pisa 1308; *De adventu Messiae*, sense data; *Disputatio Raymundi et averroistae*, París 1311?; *Disputatio clerici et Raymundi phantastici* o *Phantasticus*, Paris-Vienne 1311.

El Llibre Primer: els savis es presenten

L'aparició de Iehudà ben Saül, personatge d'origen incert, a l'inici de l'obra, presenta la figura d'un coneixedor dels arguments i respostes utilitzats contra els qui han atacat Israel. El nom d'aquest savi és usat per Haleví a títol d'autoritat, per justificar els motius defensius de l'obra. L'exemple que proposa és la conversió del rei de Khazària, succeïda feia quatre-cents anys, que en somnis rebé l'aparició d'un àngel que li va fer saber que Déu valorava la seva bona disposició, però no les seves obres. El Rei, a partir d'aquesta experiència, dubta i es proposa de conèixer altres religions, motiu pel qual convoca savis de distintes confessions.

A partir d'aquí s'inicien els diferents torns de presentació i rèplica que marquen l'estil dialogat de l'obra. El primer que intervé és un filòsof, que proposa la seva forma d'entendre Déu com a motor de la Creació i Causa Primera, però que al mateix temps afirma que el món és etern. La Creació, per al filòsof, prové d'un "procés d'emanació": "Tots els fenòmens poden ser reduïts a una primera causa mancada de voluntat, en què tot és un procés d'emanació, és a dir, una cosa va emanar de la primera causa, i una tercera a partir de la segona i una quarta [de la tercera] i així progressivament" [I, 11] on hi veuríem una clara influència dels gnòstics. Al costat d'un món etern, el filòsof col·loca una Causa Primera (Déu) que també és eterna perquè no té principi.

No totes les criatures creades tenen un mateix grau de perfecció, fins i tot en una mateixa espècie hi ha diferències. Així, l'etíop (negre): "només rep el cos de persona i la parla en la seva forma menys desenvolupada" [I, 12] mentre que el filòsof, paradigma de la perfecció humana, rep coneixement, disposició i poder actiu.

En l'escala de la perfecció, en la qual intervenen les qualitats de la pròpia persona després d'un procés de purificació i estudi: "La persona que ha arribat a aquest grau queda afectada per una llum divina que anomenem "intel·lecte actiu" [I, 14] que representa el darrer nivell assolible dintre de la matèria corpòria. L'home s'ha espiritualitzat fins allà on li era possible. Segons el filòsof, en participar de l'intel·lecte actiu: "La seva ànima esdevé com la d'un àngel i se situa en el darrer rang dels àngels separats de la matèria, donant-li un sentit d'incorporalitat" [I, 15]. Arribat aquest punt l'home s'uneix a l'intel·lecte actiu, i ja no ha de patir per la mort ni la destrucció perquè, amb la resta dels grans filòsofs entre els quals cita Hermes, Esculapi, Sòcrates, Plató i Aristòtil, passa a formar part d'una unitat eterna.

La solució del filòsof al dilema que presenta el Rei és: “Allò que hauries de fer és buscar i perseguir el veritable coneixement de totes les coses, fins al punt que el teu intel·lecte esdevingui actiu i deixi de ser passiu” [I, 16]. La proposta implica l’elevació de la condició humana a través del coneixement, únic camí que condueix a la perfecció. Malgrat això, el filòsof no negligeix la via moral, perquè també cal a l’home cercar la veritat que li permeti la unió amb l’intel·lecte actiu.

Coneixement i moralitat són doncs els camins que condueixen a la felicitat del filòsof. Si segueix aquestes pautes, el rei obtindrà tota casta de beneficis: la pròpia felicitat, l’administració correcta de la seva casa i del seu regne, i la purificació de l'ànima. Una vegada assolida la unió amb l’intel·lecte actiu, encara arribarà a un grau més elevat, ja que podrà rebre la profecia, que se li manifestarà “a través de somnis verídics i imatges autèntiques” [I, 20].

L’explicació del filòsof no convenç el Rei, ja que el missatge que ha rebut a través de l’àngel expressa que les seves accions no són agradables a Déu. També es mostra escèptic davant l’enfrontament permanent d’Edom [cristians] i Ismael [musulmans], ja que ambdós afirmen servir a Déu però estan en guerra constant.

El filòsof es desmarca de la posició dels pobles que creuen en una “religió organitzada” per la qual maten, i mostra la seva superioritat en seguir l’intel·lecte. El Rei se sorprèn d’allò que creuen les religions organitzades, que es resumeix en:

- 1) Que el món no és etern i ha estat creat en 6 dies.
- 2) Que els filòsofs, tot i el seu saber, no tenen accés a la profecia, mentre que en les religions organitzades, els ignorants accedeixen a la comunicació divina.

El Rei acomiada el filòsof perquè no el convenç i creu que “la veritat sobre Déu rau en algun altre lloc” [I, 4:2]. Es planteja llavors interrogar Edom i Ismael, descartant els jueus perquè són una minoria i universalment odiats. El primer en aparèixer és el savi cristià que exposa les seves raons:

- El creador és etern, l’univers no.
- Els humans descendeixen d’Adam i de Noè.
- Déu vigila la humanitat i s’hi relaciona.
- Déu castiga i recompensa.
- Déu es va adreçar als profetes i als sants i resideix entre els escollits.

El cristià manifesta la seva fe en la Bíblia i en altres escrits dels jueus. A través d’aquesta breu exposició, ens adonem quins eren els punts de concordança

entre les tres fes monoteistes. És a l'hora d'explicar la relació amb la religió jueva, que apareixen les discrepàncies:

- L'Encarnació que en la seva forma visible mostra un profeta, i en la seva forma secreta mostra Déu enviat, que es manifesta com el Messies.
- La Trinitat.
- A causa del tracte atorgat al messies Jesús de Natzaret, la còlera de Déu va caure sobre els jueus.
- Els 12 apòstols són una reinvençió de les 12 tribus d'Israel.

El Rei no veu cap lògica en les explicacions del cristià: “La meva ànima no ha trobat la calma amb les teves idees perquè són massa noves per a mi, tampoc no m’he sentit elevat per elles. Per tant necessito continuar la meva recerca fins que trobi la veritat” [I, 5:3]. Una vegada el Rei ha rebutjat el savi cristià, li arriba el torn al savi musulmà.

En els plànols successius d'intervencions trobem el mateix esquema del *Llibre del Gentil*. També és interessant observar que el cristià destaca com a punts de discrepància més importants en la defensa que ha fet del cristianisme: l'Encarnació i la Trinitat, eixos sobre els quals es desenvoluparà l'apologètica lul·liana, ja que Llull pensava que si podia arribar a convèncer d'aquests dos principis als musulmans i jueus, no tindrien dificultat per acceptar la resta de principis.

Per la seva banda, el musulmà proposa al Rei que:

- Déu és un i etern. El món ha estat creat.
- Els homes descendeixen d'Adam i de Noè.
- El llibre sagrat de l'Alcorà és la paraula de Déu.
- Mahoma és el darrer dels profetes.
- Càstig i recompensa després de la mort.

El Rei demana proves irrefutables i el musulmà es defensa dient que el profeta va fer miracles, però que la seva religió està basada en principis racionals. El Rei es mostra escèptic pel que fa a la comunicació entre el Creador i la criatura, és a dir, davant la profecia. El savi musulmà li respon que l'Alcorà recull i testifica els miracles de Moisès davant del Faraó, els miracles del manà i d'altres ocorreguts durant la travessa del desert. També admet el miracle del Sinaí i la revelació de Déu a Moisès. Testifica sobre el Diluvi i la destrucció de Sodoma i Gomorra. Davant l'allau de proves presentades que provenen directament de la tradició jueva, el Rei conclou que amb qui ha de parlar és amb un jueu, ja que els jueus són els descendents dels fills d'Israel.

El Rabí i l'origen de l'aristocràcia espiritual dels jueus

El Rabí exposa els principis de la seva fe:

- Déu d'Abraham, Isaac i Jacob.
- Déu de Moisès i la Torà.
- Déu dels profetes.

El Rei mostra el seu menyspreu envers els jueus tot dient que han perdut la connexió amb el seu passat i que viuen un present miserable. En aquesta opinió es veu reflectida la de Haleví respecte de la situació dels jueus contemporanis, dividits entre els seguidors de la filosofia grega i els pietosos que es mantenien fidels a la tradició.

Durant el seu discurs, el Rabí afirma que qualsevol home pot adherir-se a la Torà, però que no serà igual la recompensa per a un jueu que per a un gentil, ja que Déu va voler revelar la Torà als jueus i no a altres pobles, elecció que els converteix en “escollits de la humanitat [Dt 7:6, 14:2 i 26:18]” [I, 27]. En aquest principi Haleví expressa la seva idea sobre la jerarquia dels pobles, el lloc preminent dels quals està reservat als descendents d'Israel, una nació sense territori, però que ocupa la primàcia espiritual.

Després d'una dissertació sobre l'orde natural i els regnes: animal, vegetal i mineral, el Rabí introdueix una categoria superior dintre de l'espècie humana: els profetes. Després de descriure les qualitats que els fan superiors a la resta dels homes, són presentats com intermediaris entre Déu i la humanitat, diferenciant-se dels àngels (que també són mediadors) per la seva corporalitat i per la seva intervenció històrica.

Els profetes, segons el Rabí “han revelat allò que estava amagat: com va ser creat el món i com era la humanitat abans del diluvi, [també] que tots som descendents d'Adam i quan va tenir lloc el diluvi, [i] com les setanta nacions del món són descendents dels fills de Noè, Xem, Kham i Iafet [Gènesi 10. Talmud Babilònic Suka 55b]. Com es desenvoluparen les diferents llengües a partir de la Torre de Babel [Gènesi 11: 7-9], com es crearen les diferents nacions i com varen esdevenir imperis i països. És una cronologia des d'Adam fins al present” [I, 43]. Els profetes són la baula que connecta el poble escollit amb la divinitat, i formen una aristocràcia exclusiva d'Israel, que no està sotmesa a les lleis naturals. El Rabí explica la seva implantació en la història a través de la cronologia jueva, que compta els anys des de la creació del món. Comença per Adam, Set, Enoix, Noè, Xem, Ever, Abraham, Isaac, Jacob i Moisès. És a partir de Jacob que s'estableix la comunitat de les 12 tribus.

Una de les objeccions que posa el Rei és l'existència de la cultura i la religió de l'Índia, molt anterior en el temps a l'hebrea i de la qual s'afirmava que els seus llibres havien estat escrits en una data molt allunyada a la de la creació del món que suposaven els jueus. El rabí es defensa dient: “Sols una persona de poc enteniment es deixaria seduir per alguns dels seus llibres sobre astrologia –amb cròniques que cobreixen desenes de milers d'anys- o per obres com el Llibre de Nabateu “llibre de l'agricultura” (vegeu *Guia de Perplexos* III:29-30) on trobem citats Janbushar, Sagrit i Roani, els quals varen viure abans d'Adam, segons diuen. Afirmen que Janbushar va ser el mestre d'Adam” [I, 61].

El Rei i el Rabí discuteixen sobre l'eternitat del món, defensada pels grecs. Però els grecs, segons el Rabí, no han rebut la revelació i són descendents de Jafet, fill de Noè, cosa que els incapacita intel·lectualment per a entendre la profecia. Tot i això, Haleví mostra respecte vers Aristòtil el qual, utilitzant la raó, va decidir que l'univers era etern. Seguidament passen al tema de la natura: què és, com actua... El Rei demana l'origen de la religió jueva, i el Rabí li explica la situació del poble hebreu a Egipte, sota l'esclavitud, i l'arribada de l'alliberament a través de miracles que succeïren sota el lideratge de Moisès i Aaron.

Describeix la vida en el desert durant 40 anys, alimentats pel manà, que arribava cada dia del cel, excepte el dissabte, motiu pel qual aquest dia va ser santificat. Després explica la revelació de Déu a Moisès en el Sinaí enmig de prodigis naturals: trons, llamps i un foc que va cremar durant 40 dies en el cim de la muntanya i del qual Moisès n'entrava i sortia davant tothom. La xifra 40 assoleix una dimensió mística que ha pesat en la tradició occidental.¹³

Haleví, a través del Rabí, afirma que “el poble va sentir Déu proclamar els deu manaments amb veu clara” [I, 87:2]. Aquests manaments són els fonaments de la Torà i també de les 10 sefirot cabalístiques. Posteriorment foren gravats i “el poble va poder veure l'escriptura de Déu igual que varen poder sentir la seva veu” [I, 87:4]. D'aquesta afirmació es dedueix que la llengua de Déu és l'hebrea com també ho és la seva escriptura, cosa que col·loca aquesta llengua per damunt de les altres convertint-la en sagrada. L'hebrea és també la llengua en què es va manifestar la profecia.

Després d'aquests esdeveniments –continua el Rabí- Moisès va construir un arca on guardà les taules i un tabernacle per a protegir l'arca. L'arca va

¹³ La rellevància del nombre 40 queda reflectit en l'Esclusiva: 40 dies del Diluvi, 40 dies la marxa d'Elies fins a l'Horeb. També en els 40 noms divins de Dionisi.

romandre entre els jueus durant 900 anys. Amb la conquesta de Nabucodonosor, l'arca va ser enviada a l'exili. El Rei escolta les explicacions històriques però se sobta de les manifestacions físiques de la divinitat: parlar, escriure... el Rabí li respon que Déu no té cap aspecte físic, però que tot i això, es va manifestar físicament, fet que constitueix un misteri inexplicable. Déu ho pot tot i fa el que vol. El mateix poder que es manifestà físicament també separà les aigües de la Mar Roja i creà un univers del no-res, accions que encara resulten molt més incomprensibles per a la ment humana.

El Rei recorda al Rabí l'episodi d'idolatria: el vedell d'or, que desacredita al poble d'Israel, però el Rabi contraataca afirmant que la major garantia de la grandesa d'Israel és que Déu l'ha distingit entre les nacions del món i l'ha escollit per a ser el seu poble. Déu va fer habitar la seva presència en aquest poble i fins i tot va concedir el do de la profecia a les seves dones. Adam va ser creat perfecte i en edat adulta, amb l'ànima i l'intel·lecte en el seu màxim esplendor.

D'entre els seus fills, el predilecte era Abel, el qui més se li assemblava. Quan va ser assassinat per Caïm, Déu substituï Abel per Seth, a qui succeí el seu descendent Enoix, i així fins arribar a Noè: ells són el cor de la Humanitat, anomenats "fills de Déu". En aquesta explicació comprovem la construcció de l'aristocràcia espiritual que es transmet a través dels membres selectes d'Israel fins arribar a Abraham.

Abraham va ser el preferit del seu avi, Ever, raó per la qual ell va ser anomenat Ivri (hebreu). Ever era descendent de Xem i de Noè. Xem havia heretat les àrees calentes de la Terra, de les quals, la terra de Canaan era anomenada la terra de la profecia. Isaac fou el fill predilecte d'Abraham, i d'Isaac, ho fou Jacob. Tots els fills de Jacob varen ser preferits, per això heretaren la terra reservada per a la divinitat. Amb ells començà una nova era, quan Déu habità enmig d'una comunitat. Déu els protegí i es multiplicaren i varen créixer a Egipte. Diu el Rabí: "Els fruits de l'arbre original varen ser Abraham, Isaac, Jacob, Josep i els seus germans. Els nous fruits inclouen Moisès, Aaron i Míriam, i també gent com Betsalel i Ahaliav [Ex 31], els caps tribals i els setanta ancians que varen ser mereixedors del do de la profecia [Nm 11:24-25], Josuè, Caleb [Nm 13:30 i 14:6] i Hur [Fill de Míriam. Ex 17:10 i 24:14. Raixi a Ex 22:5] i molts més" [I, 95:7].

D'aquesta manera, Haleví dibuixa l'arbre genealògic dels fills d'Israel, la noblesa dels quals es basa en la relació amb la divinitat a través de la profecia. La seva aristocràcia és d'origen espiritual i no procedeix de l'herència ni dels fets d'armes, tampoc hi compten els mèrits individuals. Fins i tot els pecadors

participen de la condició de preferits (escollits) pel fet de ser jueus, i també perquè poden engendrar fills que heretaran una naturalesa transmissora, Haleví cita l'exemple de Terakh, que no va merèixer la divinitat, però que va engendrar una descendència de gent destacada.

El Rei admet les proves, però insisteix en el pecat del vedell d'or. Haleví aprofita l'ocasió per presentar un concepte d'idolatria molt avançat per a la seva època, ja que no tan sols se centra en l'adoració d'imatges substitutives, sinó que també veu idolatria en la superstició, que fa extensiva als llocs de culte, a la deificació d'estrelles, planetes i constel·lacions.

En aquest context paganitzant, presentat pel Rabí, resulta comprensible que els israelites adressin la columna de foc i el núvol que els guiava en el desert. Les taules gravades que Moisès davallà del Sinaí també eren un objecte tangible on dirigir la pregària. Molt més encara, l'arca on es guardaven les taules, que va constituir, juntament amb el tabernacle, el primer temple ambulant, ja que en ell s'albergava un objecte de naturalesa sagrada.

Haleví intenta explicar el comportament erroni dels jueus. El poble, tot esperant Moisès que havia desaparegut a la muntanya, pensà que havia mort. Davant aquest sentiment d'abandó sorgí la iniciativa de construir un ídol que, segons el Rabí, no substituïa Déu sinó que el representava físicament a la manera com ho feien els pobles pagans de l'època (principalment Egipte). El pecat consistí però en construir una imatge (cosa que els havia estat prohibida) i atribuir-li qualitats sagrades. Segons Haleví (el Rabí) el pecat hagués estat menor si, en comptes de fabricar una imatge, haguessin construït un temple, ja que fins i tot en els temps actuals (l'època de l'obra) es construïen edificis (sinagogues) on es materialitzava la presència divina.

Quant a les imatges dels querubins de l'arca no representen cap problema quant al fet de ser imatges, ja que Déu mateix n'havia ordenat la construcció. Amb tot, Haleví no pot negar la realitat del pecat, però afirma que va ser minoritari, ja que el cometeren uns 3.000 sobre un total de 600.000. Durant el temps en què el poble va cometre idolatria, no es va interrompre el manà ni va desaparèixer la profecia, fet que demostra, segons Haleví, el caràcter menor de la falta.

Totes les accions rituals del poble d'Israel –continua el Rabí– provenen directament de les ordres de Déu a través de la Torà. També les instruccions per a la construcció del tabernacle, circumstància aplicable al Temple construït per Salomó a partir del disseny de David i d'Ezequiel. Conclou que el servei a Déu no ve a través de les hipòtesis, la lògica, ni de la deducció humana,

posició que contradiu el que més endavant defensaria Llull quan va intentar demostrar la fe a través de les anomenades “raons necessàries”.

Malgrat les explicacions, el rei es mostra reticent i diu que, per acceptar la Torà, s’haurien de complir alguns requisits, que no especifica. El Rabí continua explicant els orígens de la religió jueva, argumentant que el profeta Moisès, a través de miracles, es va dirigir a un grup d’esclaus oprimits, que foren alliberats a través de la seva intervenció. Se’ls garantí un territori, Canaan, que varen haver de conquerir miraculosament lluitant contra 7 nacions poderoses. Aquests fets són prova del poder de Déu i també de la grandesa de la nació jueva. Però el Rei argumenta alguns inconvenients: la Torà no estava destinada a tots els pobles ja que va ser escrita en hebreu. La dificultat de recepció per part de pobles com “Xiva, Índia i Khazària” [I, 100:2] representa un obstacle a l’hora d’adoptar la religió.

El Rabí confirma que, efectivament, Moisès va predicar només per al seu poble, i que Déu confirmà la Torà a través del profeta i de la seva pròpia presència entre el poble. El rei es queixa d’aquesta exclusivitat, però el Rabí replica que Déu va seleccionar l’home a través de la genealogia que ha explicat abans, mentre que la resta d’homes són com la pell d’un fruit, que no rep la mateixa llum.

La selecció d’un home i no d’un altre, com a pilar de la transmissió, mitjançant el qual es mantindria la relació amb la divinitat fins arribar als fills de Jacob, els 12 fonaments de les tribus, resulta una noció insubstituïble per comprendre l’aristocràcia que proposava Haleví. És en aquest origen selectiu on rau la diferència que col·loca els elegits en un nivell superior, situat entre l’espècie angèlica i la Creació, és a dir, per sota dels àngels però per damunt de la resta dels homes.

La intervenció dels profetes dóna sentit a aquesta elecció, ja que el profeta representa la divinitat que s’expressa a través d’oracles i profecies, però també condiciona els homes que l’envolten i l’escolten: “una persona que entra en contacte amb un profeta experimenta una revifalla espiritual quan escolta el missatge diví a través seu [...] El contacte amb el profeta també serveix per a demostrar la recompensa en el món futur, perquè l’aspiració més alta de la persona és que l’ànima torni a la seva Font original, separant-se dels sentits físics i assolint la capacitat de veure el reialme espiritual” [I, 103: 2, 3]. En aquesta aspiració de retorn a la divinitat, Haleví coincideix plenament amb l’objectiu dels místics posteriors tan cristians com jueus i musulmans.

El tema serveix Haleví per introduir el problema de la vida després de la mort, que preocupa el Rei. Segons el Khàzar, les promeses que fan les altres religions sobre la vida d'ultratomba són més interessants i generoses que les dels jueus. El Rabí replica que aquestes recompenses no serveixen durant la vida mortal. El Rei es mostra sarcàstic i diu que mai no ha vist ningú que corri per morir i obtenir més aviat aquestes recompenses.

El Rabí li demana què pensaria dels qui en vida han gaudit de les experiències profètiques, a la qual cosa respon que aquesta persona desitjaria la mort. El Rabí afirma llavors que la recompensa de la religió jueva és la relació amb la divinitat a través de la profecia, i també mitjançant les manifestacions que li són pròpies: “grandesa, glòria i meravelles” [I, 109:1]. Aquestes manifestacions, tot i no seguir ni en nombre ni en principis el mateix esquema, recorden la formulació de les Dignitats lul·lianes, amb les quals coincideix pel que fa a la grandesa i la glòria.¹⁴

Haleví, basant-se en les Escripures, afirma que els profetes anaven i venien entre els àngels i que per això eren anomenats “fill de l'Home” per tal de distingir-los dels de l'espècie angèlica. Segons Haleví “l'Escripura també diu que els àngels es mouen per entre nosaltres i els podem veure, de vegades només un [Jos 5:13], de vegades més [2 Re 6:17]. Ells ens protegeixen i lluiten per nosaltres” [I, 109:1]. En aquesta quasi equiparació entre àngels i profetes s'escau comentar el títol “fill de l'Home” que rebrà el Messies, al qual no s'atorga una condició divina, sinó tan sols profètica.

Retornant al tema de la recompensa futura, Haleví, exposa la creença que la vida en el món futur està directament relacionada amb la vida que hom ha fet en el món terrenal: “Pensem que el grau que la persona ocupa després de la mort està en relació directa amb el seu nivell abans de la mort” [I, 111]. El Rei aprofita l'argument per capgirar-lo i demanar pel nivell que assoliran els jueus en la vida futura, ja que en el món present és miserable. El Rabí s'empara de les altres religions (cristianisme i islamisme) per demostrar que els orígens humils i la persecució són comuns a aquestes creences, i que enorgulleixen i enforteixen els qui les han patit. Molt més encara, assoliran els jueus la grandesa en aquest món futur ja que han patit molt més que els altres.

¹⁴ El sistema lul·lià presenta un conjunt de principis absoluts (les dignitats divines, representades en la figura A), i un conjunt de principis relatius (els que se signifiquen amb la figura T), que es regeixen per unes regles d'interrelació i d'actuació. Les 'dignitats' de Déu o 'virtuts' arquetípiques: els atributs divins de Déu, considerats instruments de la seva activitat creadora i, per això, reflectits en tots els aspectes de la creació.

No obstant això, el Rei contraataca afirmant que, en el cas dels jueus, la situació no ha estat triada lliurement, sinó imposada per la realitat externa. El Rabí reconeix que el Rei ha tocat el punt més feble de la seva argumentació i admet que molts jueus no han acceptat la humiliació amb un esperit de submissió a Déu i a la Torà, aquesta rebel·lia davant la voluntat de Déu és la raó per la qual s'han allunyat de la divinitat. No obstant això, una minoria (els jueus pietosos) ha acceptat amb esperit submís la seva situació.

De tota manera, conclou el Rabí, el conjunt del poble jueu, tot i ser reticent, mereix una recompensa perquè ha resistit i resisteix “el jou de l'exili” sense acceptar “la fórmula” (manera en què Haleví expressa la conversió forçada a una altra religió) fet que no passa desapercebut als ulls de Déu. Si els jueus es mantenen fermes en llur fe i suporten la humiliació per amor de Déu, rebran la glòria en la futura “era messiànica” que els espera. Quan més devots es mostrin més acceleraran l'arribada d'aquesta era. En aquesta interpretació, copsem que Haleví no expressa la creença en un messiès individual, sinó en una era messiànica que afectarà tots per igual.

Davant del tema de la conversió al judaisme, el Rabí exposa que per a convertir-se no cal cap fórmula sinó el compliment de determinades accions: purificació, estudi, circumcisió, observança de les lleis i els costums. La circumcisió és descrita com una “marca divina” sobre l'òrgan sexual que beneeix una descendència que serà pròxima a la divinitat. Malgrat que el convers al judaisme gaudeix de la proximitat de Déu, mai no serà igual que un jueu de naixement, perquè sols els jueus poden assolir el nivell de la profecia. Els conversos, si accepten els profetes i les seves ensenyances, poden arribar a ser savis i sants, però no poden arribar a ser profetes. En aquest plantejament exclusivista detectem el principi d'aristocràcia espiritual al qual ens hem referit en aquest estudi.

Haleví continua l'explicació sobre la vida futura mostrant-se partidari de la resurrecció dels morts, que vindrà precedida per la tornada del profeta Elies, el qual no va morir sinó que va ser conduït al cel. La presència d'Elies es mostra també en altres textos com a senyal de l'era messiànica, que pot arribar a confondre's amb la vida futura que proposa Haleví. Tot seguit, el Rabí al·ludeix a casos de nigromància reflectits en la Bíblia, Saül i Samuel [1 Sm 28], per provar que la creença en la vida del més enllà era vigent en temps dels profetes.

Contràriament als seus plantejaments messiànics gairebé polítics, Haleví ubica l'Edèn en un plànol espiritual, afirmant que aquest era el lloc que havia estat preparat per a Adam i on encara seria si no hagués pecat. Pel que fa a la

Gehenna (la vall d'Hinnom), admet el seu emplaçament terrenal, indicant que “és un lloc ben conegut als afores de Jerusalem, una vall on el foc sempre crema. [La vall del Hinnom Jos 15:8, Jr 7:31, 2 Re 23:4.6. Segons TB Eruvin 19a és un dels portals al lloc del càstig per a les ànimes malvades] perquè era el lloc on la gent acostumava a cremar les escombraries. Per tant la paraula hebrea Gehenna és un compost de *ge* (foc) i Hinnom” [I, 115:7]. Amb aquesta explicació acaba el Llibre Primer del Kuzari, on s'assenten les bases de la religió jueva i es demostra l'ascendència profètica que situa els jueus per damunt dels altres pobles, ja que tenen l'origen en una aristocràcia espiritual seleccionada directament per Déu, que els ha col·locat per damunt dels homes i sols per davall dels àngels en l'escala jeràrquica de la Creació.

Haggada, Barcelona? ca. 1350, British Library, [Or. MS 2884, f.17v] Escena d'una sinagoga. El lector des d'una trona elevada dirigeix la comunitat.

Bibliografia

- AGUILÓ, E. “Inventari de la heretat i llibreria del metge juheu Jahuda o Lleó Mosconi (1375)”. *BSAL* 10 (1903-1904), p. 80-84; 106-112; 140-151; 196bis.
- COLOMER, E. “Ramón Llull y el judaísmo en el marco histórico de la Edad Media hispana” *Estudios Lulianos*, nº 28, p. 1-45, nº 35-36, p.43-56.
- CONTRERAS MAS, Antonio. *Los médicos judíos en la Mallorca bajomedieval. Siglos XIV-XV*. Palma de Mallorca: Miquel Font, 1997.
- CORTÈS CORTÈS, Gabriel. *Historia de los judíos mallorquines y de sus descendientes cristianos*, 2 volums. Palma de Mallorca: Miquel Font, 1985.
- CUSCÓ I CLARASÓ, Joan. *Els beguins. L'heretgia a la Catalunya medieval*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005
- EPSTEIN, Isidore. *Les responsa del rabí Simó Ben Tsémakh Duran, una font per a la història dels jueus del Nord d'Àfrica*. Traducció i estudi preliminar a càrrec de Jordi Gendra Molina i Manel Frau i Cortès, Palma: Leonard Muntaner Editor, 2001.
- GONZALO MAESO, David. *Manual de historia de la literatura hebrea bíblica rabínica neojudaica*. Madrid: Ed. Gredos, 1960.
- HAMES, Harvey. *The art of conversion. Christianity and Kabbalah in the Thirteenth Century*. Brill, 2000.
- HAMES, Harvey. “*Quia nolunt dimittere pro credere, sed credere per intelligere*. Ramon Llull and his Jewish contemporaries” *Revista Mirabilia* 5.
- LIONEL ISAACS, A. *Els jueus de Mallorca*. Palma de Mallorca: Miquel Font, 1986.
- LLOMPART MORAGUES, Gabriel: “El cal·lígraf Romeu des Poal i l'avalot del Call de Mallorca de 1340”. *Segell*, 1, p.29.
- LLOMPART, Gabriel. “Documentos sueltos sobre judíos y conversos de Mallorca (s. XIV y XV)”. *Fontes Rerum Balearium* (1978).
- MILLÁS VALLICROSA, José M^a. *El “Liber predicationis contra judeos”*, Madrid-Barcelona: CSIC, Instituto Arias Montano, 1957.
- PERARNAU I ESPELT, Josep. “Arnau de Vilanova, polemista antijueu a Lleida el 1303?” *RCaT* XIX (1994) 109-118.
- PONS, Antoni. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*, 2 volums. Palma de Mallorca: Miguel Font, 1984.
- SECRET, F. *La kabbala cristiana del Renacimiento*. Madrid: Taurus, 1976.
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis. *Judíos españoles en la Edad Media*. Madrid: Ed. Rialp, 1980.